

ARTĂ ȘI DIPLOMAȚIE

Ioan OPRIȘ

După 1989, în mai multe centre culturale europene, s-au organizat aproape simultan interesante expoziții, colocvii și simpozioane, au văzut lumina tiparului cataloage și monografiile dedicate avangardei. O atare mișcare de recuperare culturală își are sorginea în Occidentul anilor '60. Revelarea târzie a avangardei este datorată, în bună parte, ocultării sistematice a operei rezultate de pe urma unor mari creatori - operă datorată și susținută și prin numeroși artiști evrei - care au trăit și lucrat în țările ex-socialiste și, în primul rând, în Rusia (respectiv, în U.R.S.S.).

Și în România un atare proces a scos la lumină - prin aceleași mijloace - avangarda proprie: o impresionantă expoziție, un catalog și o monografie bilingvă¹ de înaltă ținută au avut rolul de a readuce în discuție fenomenul avangardist și consecințele acestuia. „Valurile“ unor atari demersuri dăinuie încă, cerând însă continuitatea cercetării și punerii în valoare a excepționalelor contribuții ale avangardei din România.

Că este vorba despre un act de revalorificare elaborat în mod calificat, decis - după unii - în cancelarii înalte, apoi preluat de birourile unor mari manageri culturali, nu încapă îndoială. Oricum, el este benefic, recuperând componente ale culturilor naționale.

Spre deosebire de alte țări, în special din sud-estul Europei, avangarda artistică din Rusia s-a născut la începutul secolului al XX-lea, în sol propriu; și ea are ca promotori, pe lângă ruși, și numeroși artiști evrei. De asemenea, o caracteristică proprie este interesul politic pe care avangarda rusă l-a manifestat. Expoziția de la Moscova din 1907 - în care trona „Trandafirul albastru“ - a oferit primul semn, iar Revoluția bolșevică din 1917 șansa binevenită a unui suport consistent.

Dacă în alte locuri, istoricii susțin existența unei avangarde estetice, prin excelență, în cazul rusesc e vorba de una combativă, politică și angajată. În anii '20, după eșecul mișcării, unii artiști din fruntea mișcării se vor refugia în Occident, iar alții, puțini, vor pactiza cu regimul sovietic. Avangarda rusă în ansamblul său a căzut, însă, într-un vădit dezinteres al noii puteri. Privită din perspectiva unei posibile „internaționale artistice“ (Andrei Pintilie), această mișcare a difuzat prin lideri necontestati - asimilați rapid culturii occidentale - forme, direcții și o stare de spirit de lungă durată. Dar fără ecou - ba, mai mult, cu ostilități - în țara de origine!

Din astfel de unghiuri insolite, dezvăluind perspective neașteptate despre Rusia sovietică, privește avangarda rusă diplomatul canadian, Peter Roberts².

1. Vezi *București anii 1920 - 1940 între Avangardă și Modernism*, Ed. Simetria, 1994, 234 p.; *L'Avantgarde Roumaine*, în *Le Rameau d'Or*, nr. 2 (-3), 1995, 142 p.

2. Peter Roberts (n. 1927), a făcut studii filologice și de diplomație la Universitățile din Alberta, Bishop's University și Oxford. În 1955 a intrat în corpul diplomatic, ocupând importante funcții la Ottawa, Moscova, Hong Kong, Saigon, Washington, Bruxelles (NATO), București. A fost secretar de presă al prim ministrului Pierre Elliot Trudeau (1970-1973), subsecretar de stat pentru Afaceri Culturale (1973-1979), Ambasador al Canadei în România (1979-1983) și în U.R.S.S. (1983-1985), încheindu-și acest strălucit *cursus honorum* ca director la Canadian Council (1985-1989).

George Costakis în
colecția sa din
Moscova (în mână,
Autoportret de
Kazimir Malevici)
(1971)

3. Cartea ne-a fost oferită de autor în aprilie 1995, cu o afectuoasă dedicație. Reveniți la București pentru câteva zile, Peter și Gleena Roberts (soția sa, de profesie arheolog) ne-au prijeluit și atunci bucuria unor plăcute dovezi de simpatie pentru care le rămânem îndatorați.

4. George Costakis (1912 - 1990), cetățean sovietic, de naționalitate greacă, a servit vreme de peste 40 de ani în administrațiile diplomatice din Moscova; din 1940 până în 1978 a fost în serviciul Ambasadei Canadei la Moscova.

Din 1946 a început să-și constituie colecția, achiziționând cu predilecție lucrări de pictură și grafică aparținând avangardiștilor ruși. În 1978 s-a expatriat, stabilindu-se în Grecia, după ce a cedat statului sovietic 80% din colecția sa. În Grecia a început să picteze, lucrările sale interesând un important public.

Cartea sa - la care ne vom referi - George Costakis. *A Russian Life in Art* (Carleton University Press, Ottawa, Canada, 1994, 223 p.) întrunește un dublu interes: pe de o parte, prezintă pe unul dintre cei mai cunoscuți și comentați colecționari ai secolului XX, iar pe de alta, cea mai însemnată colecție de artă dedicată avangardei ruse³

Citindu-i cu interes cartea, ne minunăm de multiplele fațete și ineditele planuri prin care autorul expune realitățile lumii sovietice, luându-l ca figură centrală și pretext pe colecționarul George Costakis⁴.

Cei din categoria acestuia sunt îndeobște enigmatici, aparținând clasei discreților, ceea ce îngreunează foarte mult prezentarea lor. Despre gusturile și disponibilitățile lor (inclusiv bănești) se fac arareori mărturisiri. Doar istoria artelor - de regulă, postum - le consemnează aportul, privit, mai ales, din perspectiva acumulării de valori.

Peter Roberts știe - aparține, de altfel, unei culturi active, importatoare de artă - că numărul redus al colecțiilor e o probă de pauperitate. Deopotrivă economică și culturală. Prezentând colecția lui Costakis, el ne luminează asupra importanței aportului material pe care teaurizarea culturală îl are pentru culturile active. Asemenea colecții sunt - ne spune Peter Roberts - contribuții esențiale la resursele unei țări, ocupând un loc de seamă în avuția națională. Componentele lor circulă, sunt tranzacționate la bursa de valori și produc efecte economice pozitive, iar sub aspect social contribuie la înfrumusețarea vieții indivizilor.

Din toate aceste perspective, cartea lui Peter Roberts nu poate trece neobservată. Cu atât mai mult, cu cât autorul izbutește în paginile ei o combinație inedită între datele istoriei, artei și diplomației. O combinație narată cu vădit talent literar și neîndoielnică măiestrie în prezentarea situațiilor.

Tocmai din atari motivații, importante autorități culturale și diplomatice consideră lucrarea ca „o preistorie a Perestroikă-i” (ex. S. Frederick Starr - Oberlin College), iar altele rețin portretizarea remarcabilă de care e capabil autorul (Pierre Théberge - The Montreal Museum of Fine Arts). Analize atât de pătrunzătoare - ca radiografiile! - asupra societății sovietice făcute de un diplomat elevat, perfect cunoscător al limbii și culturii ruse, ca și al vieții rușilor, cu greu ar fi putut să facă altcineva.

În ansamblul ei, cartea a fost cotată ca o reușită, mai ales prin neașteptata prezentare a enigmaticelor

resorturi (până la apariția ei) care l-au motivat pe colecționar. Inclusiv a raporturilor acestuia cu Puterea, cu consilierii ministeriali, K.G.B. și comerțanții de artă.

Fascinează - mai ales - modul în care Peter Roberts a surprins efectele Glasnost-ului și Perestroikă-i, într-un deceniu când doar intuiția genială lăsa loc ideii timide de cădere a colosului sovietic.

Prin cartea sa, insolitul cetățean sovietic, colecționarul Costakis, și-a câștigat, pe lângă un biograf, celebritatea definitivă. Nimeni, în Rusia sovietică, n-a îndrăznit sau n-a putut - ca George Costakis - să colecționeze avangardiști. Cauzele sunt numeroase. Compozitorul Șostakoviici - și el membru al avangardei ruse - în Testimony (1990) o explică pe cea mai evidentă: „Tiranilor le place să se prezinte ca patroni ai artelor... pentru că tirania este o perversiune, iar un tiran este un pervers... Nu este oare pofta de putere o perversiune?”.

Până la Peter Roberts, despre Costakis au mai scris și alții - critici, istorici de artă, jurnaliști: Alexander Marshak, Hilton Kramer, V. I. Kostin, S. Frederick Starr, Nicolai Kharziev. În colecția din apartamentul său moscovit de pe Vernalski prospect 59, George Costakis a primit vizitele unor proeminente figuri publice: Edward Kennedy, Marc Chagall, Igor Stravinsky, David Rockefeller, Pierre Trudeau, George Segall, Michael Haltzer ș.a. Aceasta, în timp ce, în același loc, celebrii istorici de artă sovietici Victor Lazarev și Mihail Alpatov n-au intrat niciodată! La fel s-au ferit să-l viziteze directorii de la Muzeul Pușkin!

Aceasta n-a făcut-o însă Sviatoslav Richter, care l-a vizitat pe Costakis de nenumărate ori, organizând împreună serate muzicale. De asemenea, Igor Stravinsky s-a bucurat nu o dată de atmosfera înțesată de lucrări de artă din apartamentul colecționarului; la fel, directorul celebrei Tate Gallery, Sir Norman Reid, care a ținut să cunoască la fața locului comorile strânse de Costakis.

Chagall l-a vizitat în 1973; cu doar câțiva ani înainte, Costakis reușise să achiziționeze de la văduva lui Solomon Mikhoels (fost director la Teatrul Evreiesc din Moscova) două faimoase pânze ale celebrului pictor: Sat arzând și Războiul: mamă și copil. Chagall, la rândul său, l-a găzduit pe colecționar 10 zile la reședința sa din Franța: din carte rezultă impresiile și părerile lui Costakis despre felul în care vizitatorul și, apoi, gazda sa și-a stabilit și întreținut cotele celebrității. Colecția lui Costakis - privită în contextul sovietic - fusese plasată în centrul moscovit, cel mai ostil reformismelor artistice. De aceea, o putem aprecia ca pe un miracol, care a fost, totuși, posibil într-o vreme și într-un loc lipsite de speranță. De ce?

George Coastakis la o expoziție de artă neoficială (Moscova, cca 1970)

Pentru că cercurile culturale dizidente sovietice au încurajat pasiunea, adorația colecționarului pentru arta proscrisă. Or, Costakis poate fi considerat - alături de mari dizidenți sovietici - unul dintre aceștia! Opera sa a fost însă posibilă și datorită crasei indiferențe și a ostilităților birocratice determinate de o ideologie atotputernică și nivelatoare, care a paralizat inițiativa responsabilă, chiar bunul simț al instituțiilor profesionale.

Aspecte inedite și spectaculoase ne sunt acum cunoscute în ceea ce privește strădania colecționarului de a-și proteja opera. În momente critice, el a fost înțeles, încurajat și ajutat de mari personalități. Între acestea s-a aflat - spre cinstea sa - diplomatul Vladimir Semionovici Semionov (reprezentant al U.R.S.S. la Geneva și, ulterior, ambasador în R. F. Germania), și el colecționar, ba chiar unul avizat asupra valorii inestimabile a avangardei rusești. La fel, ziaristii occidentali care-au vorbit în anii '60 - '70 despre colecția lui Costakis la Europa liberă, Vocea Americii, Deutsche Welle, BBC...

George Costakis cu
sculptorul George
Segall (Moscova,
1975)

Cum să n-o fi făcut, când între pânzele colecției se aflau celebre și râvnite tablouri semnate de Chagall, Kandinsky, Kazimir Severinovici Malevici, Liubov Popova, Vladimir Tatlin, Alexandr Mihailovici Rodcenko, Mihail Vasilievici Matiușin, Ivan Vasilievici Kliun, Ivan Alexeevici Kudriașev, Olga Vladimirovna Rozanova, Mihail Larionov, Natalia Gonciarova, Nicolai Svetin, Anatoli Timofeevici Zverev ș.a.

Sute de desene și guașe aparținându-le lui Zverev, Malevici sau Sitnikov și-au găsit în apartamentul lui Costakis loc de expunere. Dacă adăugăm cele peste 200 de icoane vechi rusești (sec. XVI - XVIII), numeroase pânze aparținând măștrilor olandezi, piese de artă veche ale populației siberiene Ciuki, jucării tradiționale rusești, mărim interesul cultural care l-a susținut pe Costakis.

Colecția acestuia stă alături - ca valoare - de cele mai reputeate colecții din lume, rivalizând în bogata Rusie doar cu colecția de la Galeria Tretiakov! Acestei galerii îi va dona colecționarul cele adunate de el între 1946 și 1978. Cu ce eforturi și cu ce mijloace, câte privațiuni a fost nevoit să suporte, câtă indiferență și ostilitate a îndurat în demersul său, ne-o spune (cu amănunte) Peter Roberts. Tocmai de aceea, târgul din 1978 făcut cu cele mai înalte autorități sovietice a presupus negocieri foarte strânse. Costakis a donat 80% Muzeului Tretiakov, iar 20% din lucrări i-au fost aprobate pentru a le înstrăina. Caz unic în cultura sovietică! De altfel, această operație e una dintre

cele mai inedite negocieri de artă din secolul XX!

Un plan aparte ni-l prezintă pe Costakis trăind cu patima sa într-o „lume“ aparte: a colecționarilor. Amintirile sale - folosite cu prea multă economie de autor - prezintă tipul colecționarului, demersurile sale și obstacolele puse în cale-i. Nume ca ale lui Volodia Morozov, Felix Vișnevski. Igor Lavrov, Igor Kaciurin, Iliia Ehrenburg, Kondratii Butkevici. Mstislav Rostropovici ș.a., ne înfățișează personalități epatante, conduse de pasiunea posesiei obiectului de artă. În ciuda rigorilor ideologice, și cu mari adversități, în Rusia Sovietică tranzacțiile de artă între particulari s-au făcut curent, existând o piață de artă, evidențiind gusturi și idiosincrazii general umane.

Obișnuit să conceapă sau să avizeze conținutul notelor diplomatice - după reguli precise - Peter Roberts ne conduce în demersul său urmând rigori documentare. Pe acestea le stăpânește perfect, luminând aspectele pe care nararea simplă, din memoria proprie, nu le justifică îndeajuns. Din discursul său nu lipsește o evidentă simpatie și, în subtext, prietenia pentru George Costakis. Indirect, în cartea sa, el sugerează rolul ambasadorilor canadieni care l-au precedat, ca Arnold Smith, Robert Ford, David Johnson - și, respectiv, al Ambasadei Canadei -, care l-au simpatizat și au înlesnit misiunea culturală sincer angajată de Costakis.

Canada, deci, l-a ajutat pe colecționar, oferindu-i un serviciu privilegiat, stabilindu-i acestuia un statut special și garantându-i protecția. Altfel, ne este greu să credem că George Costakis ar fi reușit!

Începând din deceniul al VIII-lea, Costakis a fost invitat să conferențieze despre avangardiștii artei ruse în prestigioase centre culturale: în 1973, la Harvard și Hamilton College, în S.U.A., apoi la Londra, la Fisher Gallery, unde au fost expuse câteva tablouri din colecția sa. După plecarea sa definitivă din U.R.S.S., asemenea invitații se vor înmulți.

Odată intrat în zona de interes a megamuzeelor, persoana și colecția sa vor fi curtate insistent. Acceptul unor mari directori de muzee de a-i organiza expoziția - Thomas Messer (Guggenheim) ori Wend von Kalnein (Muzeul de Artă din Düsseldorf) - a indicat, fără îndoială, succesul.

Cele mai mari galerii de artă - conduse, unele, de subtili manageri evrei, favorabili avangardei ruse - s-au întrecut să-i ofere spațiile. I s-au făcut onoruri deosebite. În 1973, președintele board-ului de la National Gallery of Art din Washington, Paul Mellon, a oferit în onoarea sa un

George Costakis și
Peter Roberts

5. Dintr-o atare perspectivă, așteptăm cu mult interes și cartea despre România pe care Peter Roberts o avea aproape elaborată în 1999, și în care urmau să apară impresiile sale asupra unei țări pe care a cunoscut-o și pentru istoria, cultura și intelectualii căreia mărturisese o subliniată simpatie.

6. Peter Roberts (b. 1927) graduated Philology and Political History from 1955 he was a diplomat in the Canadian Corps: he was assigned in important positions in Ottawa, Moscow, Hong Kong, Saigon, Brussels, Bucharest. Among others he was the ambassador of Canada in Bucharest (1979 - 1983) and in Moscow (1983 - 1985) and between 1985 - 1989 he was the Director of the Canadian Council.

dineu epatant, pentru 500 de oaspeți, găzduiți în saloanele muzeului, iar pentru conferință i-a alocat 90 de minute. Un alt mare colecționar - Joseph H. Hirschorn - i-a propus lui Costakis să inaugureze muzeul ce-i poartă numele, prin colecția proprie. Anul 1981 a fost cel mai însemnat pentru colecționar: colecția sa a fost prezentată la Guggenheim Museum din New York, prilej cu care a văzut lumina tiparului catalogul *Russian Avantgarde Art: The George Costakis Collection*, editat de curatorul muzeului, Angelica Rudenstine. În cadrul acestuia, o introducere foarte favorabilă colecționarului aparține lui S. Frederick Starr, fost președinte la Oberlin College (Ohio).

După ce expoziția de la Guggenheim s-a închis, a urmat itinerarea ei: la Museum of Fine Arts, Houston (15 februarie - 15 aprilie), The National Gallery, Ottawa (25 iunie - 22 august), The Museum of Art, Indianapolis (25 octombrie - 15 decembrie 1982), The Museum of Contemporary Art, Chicago (ianuarie - martie 1983). În lunile mai - iunie 1983 a fost rândul Stockholm-ului să o găzduiască la Moderna Museet; a urmat Royal Academy of Arts (Burlington House) din Londra (15

septembrie - 15 noiembrie 1983). La Londra, Prințesa Margareta a oferit, la vernisaj, un fastuos dineu, iar colecționarul a fost prezentat Reginei. A urmat deschiderea expoziției la Institutul Național de Artă și Galeria Națională din Frankfurt/M. (ianuarie - aprilie 1984), apoi, în fine, la Kaupungin Taidemuseo din Helsinki (iunie - septembrie 1984). Un număr redus de obiecte - doar o parte din colecție - au fost prezentate la Festivalul Irlandez de Arte Vizuale (Rosc, 1988), iar un număr mai mare, la Museum of Fine Arts din Montreal (1989).

Colecționarul triumfase!

Lui Costakis și demersurilor sale de mare colecționar li se potrivește caracterizarea „de adevărat erou rus”, care aparține poetului Ievgheni Ievtușenko. Așa l-a privit și Peter Roberts, admirându-i patriotismul rusesc, care i-a dominat colecționarului toate actele. Încă o dată, un outsider⁵, a observat cu dreptate și cu iubire, cum adevăratul spirit rusesc (ruskii dușii) - cu înaltele sale calități - s-a impregnat asupra operei artiștilor neruși, dar trăind în Rusia. De la această regulă n-a făcut excepție nici Costakis!

Abstract

It was 6 years ago when the Canadian diplomat Peter Roberts⁶ published a most interesting volume regarding the Russian avant-garde: *George Costakis. A Russian Life in Art* (Carleton University Press, Ottawa, 223 pages). This is not the first case of a

diplomat who is interested in the cultural information through his own sources, but is surely in a special situation.

The volume signed by Peter Roberts presents us one of the most well known and strongly commented collector from the Soviet Russia: George Costakis (1912 - 1990). He owed an imposing painting collection including Chagall,

Kandinsky, Malevici, Kliun, Zverev, Rodcenko etc. He proved to master the art of prediction and to succeed in giving a form to his passion for arts.

His collection located in Moscow was donated in 1978 (80% of its items) to Tretiakov Art Gallery. That was a deal: this way, the owner of the collection was able to take a part of his collection abroad (20%), once he permanently left the country. In '70s his apartment from Moscow was visited by various personalities such as: Edward Kennedy, George Segall, Marc Chagall, David Rockefeller, Pierre Trudeau etc. Numerous western historians and art-critics paid attention to him, and

commentators from Voice of America, BBC, Deutsche Welle, Free Europe emphasised this amazing survival surrounded by the Soviet officials. Peter Roberts' work appears as an unexpected opportunity for us to understand this phenomenon. It has also the quality of introducing to us new, unknown till nowadays, aspects of the history of culture from Soviet society. This book offers us, as well, an original approach in lining the collector's profile - whose existence is necessary for gathering up the cultural values. And it is not about an art collector, but George Costakis - a special personality who enabled a revaluation of the Russian avant-garde.